

ŞİRALİYEV’İN “BAKÜ DİYALEKTİ” ESERİ VE AZERBAYCAN AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA KULLANDIĞI GRAMER TERİMLERİ

Gürkan GÜMÜŞATAM*

Özet

Bu makale Sovyetler Birliği yönetiminin kurduğu “Azerbaycan’ı Tetkik Eden ve Öğrenen Cemiyet”in başlattığı ağız çalışmalarının bir ürünü olarak *Nesimi Dilcilik Enstitüsü* yayını olan “*Bakü Diyalekti*” adlı eseri değerlendirmek; Türkiye dışında yürütülen diyalektoloji çalışmalarını ana hatlarıyla tanıtip terminolojik kaynaklarına inmek üzere hazırlanmıştır. Sovyet Devrimi’nin ardından “Azerbaycan’ı Tetkik Eden ve Öğrenen Cemiyet”e bağlı olarak Azerbaycan Bilimler Akademisi Şubesi kurulur. 1945’te Bilimler Akademisi ve onun içinde bir Dil Enstitüsü açılır. 1951’de Dil Enstitüsü, Edebiyat Enstitüsüyle birleşir; 1969 yılından itibaren de faaliyetlerine Nesimi Dilcilik Enstitüsü adıyla devam eder.

Dilcilik Enstitüsü’ne H. Aşmarin ve B. Çobanzade’nin ardından 1940’lı yıllarda M. Şiraliyev getirilir. Şiraliyev’in başkanlığını yürüttüğü Diyalektoloji Şubesi, Azerbaycan ağızlarının tetkiki yönünde yürüttüğü çalışmaları geliştirir, böylece Sovyetler içinde başlatılan diyalektoloji araştırmalarına yeni bir ivme kazandırılır. Sovyetler Birliği içindeki halkların konuştuğu dillerle Azerbaycan Türkçesinin karşılaştırılması ilk kez M. Şiraliyev’in öncülüğünde gerçekleşir. İncelemenin ana konusunu sözlük, ağız atlası, metin derlemeleri ve gramer yazımı konularına aktif katılan Şiraliyev’in Bakü Diyalekti eseri oluşturmaktadır. Sovyet Devrimi ve ardından gelişen dil araştırmaları hakkında bilgilerin verildiği makalede; Şiraliyev’in lehçeler arasında yaptığı karşılaştırmalar değerlendirilecek ve Bakü ağız konusunda saptadığı dillik özellikleri tanımlamak üzere kullandığı terimler Türkiye Türkçesi gramer terimleriyle karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bakü Diyalekti, Ağız Araştırmaları, Gramer Terimleri, Şiraliyev.

ŞİRALİYEV’S “BAKİ DIALECT” BOOK AND TERMS USED IN AZERBAIJAN DIALECT RESEARCH

Abstract

This article is to evaluate the work "Baku Dialectic", a publication of Nesimi Dilçilik Institute, as a product of oral studies initiated by the Soviet Union Administration's "Revealing and Learning Society of Azerbaijan" Dialectology studies conducted outside of Turkey was prepared to introduce terminological resources in the outline. Following the Soviet Revolution, the Azerbaijan Academy of Science Branch is established in accordance with the "Association and Learning Society of Azerbaijan". In 1945 the Academy of Sciences and a Language Institute were opened in it. In 1951, the Language Institute merges with the Institute of Literature; Since 1969, its activities continue with the name Nesimi Dilcilik Institute.

In the 1940s, M. Shiraliyev was brought to the Dilçilik Institute by H. Aşmarin and B. Cobanzade. The Department of Dialectology, which is chaired by Shiraliyev, is responsible for the creation of a new vision within the Soviets through studies conducted by the Azerbaijani dialects. The comparison of the Azerbaijani Turkic peoples within the Soviet Union occurs for the first time under the leadership of M. Shiraliyev. The main topic of the review is the Baku Dialectic work of Şiraliyev, who actively participated in the dictionaries, oral skip, text

* Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, el-mek: ggumusatam@ciu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2465-6501>

compilations and grammar writing. The article about the Soviet Revolution and subsequent language researches is given; Şiraliyev be evaluated comparisons between his mouth Baku dialect and the terms used to define the characteristics that determine Dillima will be compared in terms of Turkey Turkish grammar.

Key Words: Baku Dialect, Dialect Studies, Grammar Terms, Şiraliyev.

Giriş

Türkoloji araştırmaları içinde önemli bir alanı kapsayan Oğuz lehçeleri Balkanlar'dan Afganistan ve Pakistan'a; Doğu Türkistan'a kadar ulaşan geniş bir alanda konuşulmakta ve yazılmaktadır. Bu derece geniş bir coğrafi hatta gelişen Oğuz Türkçesinin eş zamanlı şekilde araştırılma ve gramerinin yazımına başlama tarihiyse oldukça yenidir¹. Tarihî derinliğine rağmen adlandırılma ve lehçe kollarının belirlenmesinden başlamak üzere, Oğuz lehçeleri hakkında çözümlenmeyi bekleyen birçok konu araştırmacıların karşısında durmaktadır.

Türkoloji literatüründe Oğuz Grubu Türk Lehçeleri için genellikle yöne dayalı adlandırmayla Batı Türkçesi terimi tercih edilmiştir. Günümüzde yazılı birer geleneğe sahip olan Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Azerbaycan ve Gagavuz Türk Türkçesini içine Batı Türkçesi terimi, geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Ancak, ilgili lehçelerin ayrı coğrafyalarda konuşuluyor olması yöne dayalı, coğrafi adlandırmayı geçersiz kılmaktadır. Bu açıdan makalede Oğuz Lehçeleri terimi tercih edilmiştir. Türkiye ve diğer Türkoloji çevrelerinde azalarak bugüne ulaşan lehçe-şive-ağız tartışmaları içinde, ayrı yazı dili durumuna gelen Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi gibi kollara verilen lehçe terimi bu makalede kullanılmış (Naskali, 1997: 10), öte yandan ortak yazı dilini kullanan fakat yerleşim bölgelerine özgü söyleyiş özellikleri barındıran Bakü, Şeki; gibi yerel konuşmalara makale çerçevesinde ağız denmiştir. Ancak, Radloff sonrası Sovyet terminolojisinde ve Şiraliyev tarafından genellikle lehçe karşılığı kullanılan diyalektin ağızla eş değerde tutulduğuna vurgu yapmak gerekir (Naskali, 1997: 10).

Türkiye'de çağdaş Türk yazı dillerinin gramerinin yazımı oldukça yenidir. Bu gecikmede Osmanlı Türkçesi, ardından Türkiye Türkçesi yazı dilinin gramerinin yazımının gecikmesi etkili olmuştur. Bergamalı Kadri'nin Osmanlı Türkçesiyle sınırlı kalan *Müeyyiretü'l-'Ulûm* adlı eserinden sonra, Tanzimat'a kadar yabancı seyyahların gündelik amaçlarla hazırladığı sözlük-gramer karışımı eserler Osmanlı Türkçesi sınırları içinde kalır. Tanzimat ve Meşrutiyet'in ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gelişen evrede Türkiye Türkçesinin sınırlarının belirlenmemesi, henüz yazı dilleri arasındaki farklılıkların, yerel özelliklerin belirgin şekilde ortaya çıkmaması da denemelerde yerel dil malzemesinin karşılaştırmalı incelemelerin dışında tutulmasına yol açmıştır. İstanbul Türkçesini merkeze alan bu gramerler önce Arap, ardından Fransız dilcilik modelinin etkisinde kalınmış, Türkçeye özgü bir gramer yönteminin geliştirilememesi sistemli bir dil bilgisinin de ortaya çıkmasını engellemiştir. Standart kabul edebileceğimiz yazı dilinin betimlenememesi, yerel malzemeye ilişkin incelemelerin de gecikmesini arkasından getirmiştir (Korkmaz, 2003: CV-CXVI).

Türk dili araştırmalarında genel kabule göre, Oğuz lehçelerinin 13. yy.dan itibaren yazı dili olarak gelişimi, bölgeler arası dil farklılıklarının metinlere yansıma sürecini başlatır. Eski Oğuz yazı dili, imlânın sınırlı verilerine rağmen sunduğu verilerle bölgeler arasındaki ağız ayrılıklarının metne yansıtıldığını doğrular (Karahan, 2006:1-12). İstanbul'un fethini izleyen süreçte standartlaşmaya başlayan yazı dili, merkez çevresinde belli şekilleri yaygınlaştırıp tek tipleştirirken Tebriz ve civarında Fuzuli'nin habercisi kabul edilebilecek ikinci bir yazılı Oğuz lehçesini de ortaya çıkarır. Azerbaycan yazı dilinin özelliklerini başlangıçta küçük ağız

¹ Türkiye'de Oğuz Lehçeleri üzerinde yapılan ilk karşılaştırmalı dil bilgisi çalışmaları Himmet Biray ve Ayşe İlker'e aittir. İlgili çalışmalar için bk.: Biray, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*. Ankara: TDK; İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: TDK.

farklılıkları şeklinde görürken bunların zamanla belirginleşip körelmesi; onlar üzerine coğrafi ve siyasi faktörlerin de eklenmesi etki eder (Buran ve Alkaya, 2006: 18).

Anadolu ve yöresinde konuşulan birçok ağız, Türkiye Türkçesinin genel görünümünü sergilerken diğer Oğuz grubu lehçelerinin birçok ağız kolu da benzer karakter taşır. Bu noktada Türkiye Türkçesi yazı diliyle Azerbaycan yazı dili arasındaki diyalekt ilişki alanını kurmak amacıyla; iki yazı dilinin etrafında gelişen bölge ağızlarını tanımak gerekir. Aynı şekilde, iki lehçe üzerine yapılan araştırmaların karşılıklı şekilde gözden geçirilmesi, yöntem ve terminoloji bakımından ortak hareket edilmesi de karşılaştırmalı araştırmalar için önem taşımakta; araştırmacıların önüne çıkacak zorlukların kaldırılmasında gerekli görülmektedir.

Bu inceleme temel olarak Şiraliyev'in hazırladığı "Bakü Diyalekti"nde² adlı eserde kullanılan ağız bilimine ilişkin terimleri değerlendirmek üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın başında Azerbaycan yazı dilinin oluşum süreci hakkında bilgiler verilerek, Sovyet Devrimi'nin ardından Dilcilik Enstitüsü'nün uhdesinde yürütülen gramer çalışmalarına örnek olan ilgili kaynak eser etraflıca tanıtılmıştır.

Dilcilik Enstitüsü'nün başına getirilen Şiraliyev'in hem Türkoloji hem de Azerbaycan diyalektoloji sahasında hizmetleri üzerinde önemle durulmalıdır. Özeldir Azerbaycan dilciliği, genelde de Türkoloji araştırmaları açısından Şiraliyev'in yürüttüğü atlas çalışmaları günümüz Türkoloji araştırmalarına örnek teşkil etmiştir (Gülsevin, 2015: 213). Öte yandan araştırmacının meydana getirdiği "Bakü Diyalekti" hem Türk dünyasında oluşturulan ilk ağız grameri denemelerinden biri olması hem de Türkiye ve Türk dünyasında ağız araştırmalarına kaynak teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir. İncelemenin ana konusunu oluşturan "Bakü Diyalekti" *Fonetika, Morfologiya, Sintaksis ve Leksika* olmak üzere dört ana bölümden oluşmakla birlikte, derleme metin örnekleri ve Bakü ağzının diğer ağızlarla karşılaştırmasını içeren kısımlardan oluşmuştur. Makalenin üçüncü bölümünde ilgili gramerde ele alınmış konular ve Şiraliyev'in sahaya ilişkin görüşleri etraflıca değerlendirilecektir.

I. SSCB'de Dil Planlaması ve Türkoloji Araştırmalarına Etkileri

Ruslar, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Türk topraklarını işgal eder ve Türklerle Ruslar arasında zorunlu temas artar. Temelde Çarlık Yönetimi, Türk halklarının Rusça kanalıyla Ruslaştırılması ve açtığı okullar aracılığıyla Hristiyanlaşmalarını hedeflemekteydi. Çar II. Nikolay'nın onayıyla Türki halkların yaşadığı bölgelerde açılan Rus tarzı okullarda, Çarlık rejimine hizmet eden eğitim verilmeye başlanmış; Ruslaştırma politikaları güdülen halkın ana dilde öğrenim görme hakkı elinden alınmıştır (Yılmaz, 2014: 341). Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türk halklarına ana dillerinde öğrenim görme hakkı verilmesini yönetime benimsetense İlminskiy olur. Ruslaştırma politikalarına hizmet edebilmek için ana dilde eğitim verilmesinin daha etkili olacağını savunan İlminskiy, düşünmenin ana dilde gerçekleştiğine; dolayısıyla Ruslaşmanın ana dilde gerçekleştirilebileceğini yönetime kabul ettirir (Topsakal, 2009: 344).

Çarlık Rusyası'ndan sonra, Sovyet Yönetimi'ne geçişte devrimin öncülerinden olan Lenin'in dile dair görüşleri başta esnektir ancak temelde Ruslaştırma politikalarına hizmet etmeye devam eder (Yılmaz, 2014: 343). Lenin, 1895 yılında Sosyal Demokrat Parti'nin programını hazırlarken milletlerin eşit olmasının sağlanmasını gerekli görür. Dil alanında eşit haklara sahip olunmasını da bu ilkeye bağlar (Aliyeva, 2005: 101). 1918'de adı Komünist Parti olarak değiştirilen Sosyal Demokrat İşçi Parti'nin ikinci kurultayında, milletlere ana dilinde eğitim alma, devlet işleri ve sosyal yaşamda ana dillerini kullanma özgürlüğünün verilmesini önemli bir görev olarak sunar (Aliyeva, 2005: 101). Lenin, birinci programa dilde eşitlik hakkını koymasına rağmen kısa sürede fikir değişir; vurguladığı devlet dili kavramından kısa

² ŞİRALİYEV, M. Ş. (1957). *Bakü Dialekti*. Bakü: Azerbaycan SSCB İlimler Akademisi Neşriyatı.

sürede uzaklaşır. “Devlet dilini savunmak rezilliktir.” diyerek herhangi bir dilin devlet dili olarak seçilmesinden vazgeçer (Aliyeva, 2005: 102). Lenin’in tutumuna ve hazırlanan yasalara rağmen Rusçanın etkinliği bütün Türk dünyasına tesir eder. SSCB içinde yönetim bütün milletler arasında dilde eşit haklar sağlama yanında Rusçayı ortak bir iletişim kanalı olarak sunar; eşitlik tutumunu sadece belirlediği yasalarla kâğıt üzerinde korur. Nitekim, yapılan yasalarda birliği oluşturan halkların çocuklarını istediği dilde eğitebilmesi için düzenlenen maddelere rağmen, gelecek politikası içinde ana dilin çocuğa hiçbir fayda sağlayamayacağı tutumu; devlet kurumlarında mevki edinebilmek için Rusça bilmenin zorunluluk olarak öne çıkarılması Türkçenin SSCB’de bastırılmasına; yasalarla uygulama arasında derin uçurumların açılmasına yol açtığı gösterir (Aliyeva, 2005: 103-104).

Sovyetler Birliği içinde devrimin ardından Leningrad’da Doğu araştırmaları konusunda birtakım eğitim ve araştırma kurumları ortaya çıkar. Farklı grup ve enstitüler arasında Türk dünyası araştırmalarını etkileyenlere “Radloff Grubu” (1918-1930), “Doğu Bilimcileri Heyeti” (1921-1930), “Türkoloji Kabinesi” (1928-1930), Petrograd Üniversitesi A. N. Veselovskiy Batı ve Doğu Karşılaştırmalı Tarihî Dil ve Edebiyat Bilimsel Araştırma Enstitüsü (1921) örnek gösterilebilir (Kononov, 2004: 154).

Sovyet Türkolojisi’nin kuruluş yıllarında genel eğilim alfabelerin iyileştirilmesi, imlâ kurallarının belirlenmesi ve yeni ders kitaplarının yazımı konularında yoğunlaşmaktaydı. Alfabe reformu için 26 Şubat – 6 Mart 1926 arasında Bakü’de Sovyetler Birliği Birinci Türkoloji Kongresi gerçekleştirilir (Kononov, 2004: 156). Peşi sıra yapılan kongre ve toplantılarla alfabe değişim sürecine böylelikle geçilir. Gerçekte Ruslar’ın Türk halklarıyla ilgisi Sovyet öncesi döneme; onların Kafkasya’ya gelme ve yerleşme dönemine rastlar. Ruslar bölgeye yerleştikten sonra Azerbaycan Türkçesini inceleyen küçük gramer ve sözlükler yazmaya başlarlar (Ziyayeva, 2011: 94). Devrimin ardından alfabe ve imlâ dışında fonetik ve morfolojik araştırmalara kurulan enstitüler vasıtasıyla ağırlık verilir, Rusçaya geçen Türkçe ve Rusçadan Türk dillerine geçen Rusça kelimeleri ele alan birçok karşılaştırmalı sözlük hazırlanır.

Devrim öncesinde Radloff’un başlattığı diyalektoloji çalışmaları N.F. Katanov, E.K. Pekarskiy, S.Ye. Malov gibi araştırmacılar tarafından geliştirilir. Kurulan enstitü ve araştırma merkezleri çeşitli birimlerde yetiştirilen yerli araştırmacılar vasıtasıyla derleme, inceleme ve ağız atlaslarının hazırlanma sürecini başlatır (Kononov, 2006: 160).

Sovyetler Birliği’nin 1950’lerden itibaren yürüttüğü diyalektoloji araştırmalarının ilk dikkat çekici ürünleri arasında ağız atlasları bulunmaktadır. V. M. Jirmunski, N. A. Baskakov, N. Z.Gadjiyeva, L. A. Pokrovskaya ve E. V. Sevortyan gibi bilim insanlarının görüşleri çerçevesinde, Türk lehçe ve ağızlarının dil coğrafyası yöntemlerinden yararlanılarak düzenli araştırma gezileri, derleme ve incelemeler sonucunda Azerbaycan, Tatar, Başkurt, Saha gibi Türk lehçelerinin ayrı ayrı dil atlasları yapılmıştır (Erdem, 2016: 8).

Diyalektoloji çalışmalarının karşılaştırmalı filoloji esasları çerçevesinde yürütülmesi, fonetik araştırmalar için çeviri yazı geliştirilmesi incelemeleri kolaylaştırır. Uzun yıllar Türk lehçe ve ağızlarına ilişkin malzemenin derlenmesi; yazıya aktarılıp basılması yeni araştırmaların önünü açar. Kononov’un (2004) deyimiyle, kurulan merkezler kanalıyla biriktirilen malzeme, Türk diyalektlerinin araştırılmasında yeni bir aşamaya, Türk Diyalektolojisine, atlas yapımına hazırlıklara ve çalışmalar neticesinde genel hükümlere ulaşmayı sağlamıştır (Kononov, 2004: 161).

II. Azerbaycan Türkçesine İlişkin Diyalektoloji Araştırmalarının Tarihçesi

Türk dünyasında Sovyetler Birliği’nin kurduğu enstitüler sonucunda daha erken devrede yürütülmeye başlanan ağız araştırmaları, ilk sistemli sonuçları Azerbaycan sahasında verir. Türkiye’deyse ağız araştırmaları oldukça ilerlemesine, birçok bölge ağzının gramer ve

sözlükleri³ hazırlanmasına rağmen henüz tüm bölge ağızlarını içine alabilecek, uluslararası ölçülerde ve Türk dünyasında örneklerini gördüğümüz tarzda derli toplu bir ağız atlası ortaya konulamamıştır (Boz, 2008: 162).

Azerbaycan'ı Tetkik Eden ve Öğrenen Cemiyet'in faaliyetlere başlamasının ardından Rus dilciler ve Azerbaycanlı genç araştırmacılar çeşitli bölgelerde araştırma yapmak üzere Ruslar tarafından sahaya gönderilir. İlk görevlendirilenler arasında bulunan H. Aşmarin, 1923-1926 arasında Nuha şehrinden derlemeler yapar; hazırladığı gramerle⁴ Nuha'nın fonotik ve morfolojik özelliklerini inceler⁵. Aşmarin bir yandan derleme ve incelemeler yaparken diğer taraftan kurulan derleme masasının başına yönetici olarak getirilir. 1933'te Şemahı ve Guba, 1935'te Zakatala, Gah, Ayrım ağızları araştırılır. 1946-1950 yılları arasında Muğan grubu ağızları, 1951-1955 yıllarında Nahçıvan ağızı derleme ve incelemeleri yapılır. Aşmarin'in Bakü'den ayrılmasının ardından terminoloji masası başkanı Bekir Çobanzade, Aşmarin'in yerine getirilir. Çobanzade yürüttüğü yoğun çalışmaların sonucunda Azerbaycan Dilcilik Enstitüsü'nü 1940'lı yıllarda yaşama geçirir. Azerbaycan diyalektolojisini değerlendiren Ziyayeva, ağızların araştırılmasını grupların belirlendiği *monografik tetkikler, dil atlasının hazırlanması ve ağızlar sözlüğünün yazımı* şeklinde üç bölüme ayırır (Ziyayeva, 2011: 98).

Dilcilik Enstitüsü Diyalektoloji Şubesi başkanlığına Şiraliyev geldikten sonra, bir yandan Azerbaycan ağızları incelenmeye başlanır, diğer yandan Azerbaycan Türkçesinin diğer lehçeler ve ağızlarla olan bağı karşılaştırmalı şekilde işlenir (Ziyayeva, 2011: 98). 1945-70 yılları arasında yapılan monografik tetkiklerle geniş bir alanda konuşulan ağızlar grubu incelenir; hazırlanan programla ağız atlasının hazırlanmasının yolu açılmış olur.

Azerbaycan Dilcilik Enstitüsü tarafından ağız atlasının hazırlanması için oluşturulan monografinin ardından yoğun bir çalışma süreci başlar. Rüstemov ve Şiraliyev, 1958'de atlasın oluşturulabilmesi için temel ilkeleri saptayarak yapılacakları bir program şeklinde yayımlar⁶. Bu sürecin ilk ürünü M. İ. İslamov, T. B. Hamzayev ve R. E. Kerimov tarafından 1965'te ortaya konur. Üçlünün Doğu Grubu ağızlarını içeren atlası Türkoloji araştırmalarında bir ilki gerçekleştirir. 1966'da ilk büyük parçası tamamlanan Azerbaycan Diyalektoloji Atlası'nın tamamlanması 1990'dadır. Şiraliyev, İslamov, Hamzayev, Ramazanov, Behbudov, Ağayev, Hasıyev, Kerimov ve Aliyev'in yoğun derleme, inceleme çalışmaları sonucunda Azerbaycan'ın en önemli ağız atlası ortaya çıkar (Ziyayeva, 2011: 100). Beş yüz yerleşim birimini içine alan bu eser, farklı içerikte yüz yirmi sekiz atlastan oluşmaktadır.

Azerbaycan'ı Tetkik Eden ve Öğrenen Cemiyet, dil atlası yanında genel gramer ve sözlük yazımı konularında önemli faaliyetlerde bulunur. Sözlük çalışmalarını yürüten Bekir

³ Bölge ağızları konusunda hazırlanan sözlük, sözlük-gramer karışımı eserler konusunda geniş bir literatür oluşturulmuştur. Çalışmanın sınırlarını aşacağı için burada bir bölümünün adını anma yolu seçilmiştir: Ömer Asım Aksoy'un Gaziantep Ağızı III (1946), İhsan Coşkun Atılcan'ın Erzurum Ağızı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü (1977), Efrasiyap Gemalmaz'ın Erzurum İli Ağızları III (1978), Mehmet Emin Ergin'in Urfa Ağızı Sözlüğü (1982), Kudret Emiroğlu'nun Tabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü (1989), Kazım Yedekçioğlu'nun Kayseri Ağızı II Sözcükler (1992), Ali Esat Bozyiğit'in Ankara İli Ağızı Sözlüğü (1998), Faruk Güçlü'nün Nevşehir ve Yöresi Ağızı Sözlüğü (1999), Selâmi Erkut'un Mudurnu Halk Dili Sözlüğü/Bolu (2000), Hasan Kalyoncu'nun Trabzon-Tonya Ağızının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü (2001), İsmail Kara'nın Güneyce-Rize Sözlüğü. Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası (2001), Yılmaz Sunucu'nun Örnekleriyle Uşak Ağızı Sözlüğü (2002), Ali Abbas Çınar'ın Muğla İli Ağızı Sözlüğü (2004), Gülseren Tor'un Mersin Ağızı Sözlüğü (2004), Arif Bilgin'in Elbistanca Sözlük: Örnekleriyle Elbistan Ağızı (2006), Bedri Sarıca'nın Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü (2006), A. Arif Uyguc'un Aydın Ağızı ve Sözlüğü (Yapı- Köken) (2007), Abdulvahap Özalp'ın *Elbistan Ağızı & Çiçek Köyü Örneği (Kelimeler-Deyimler)* (2008), Ahmet Buran ve Nadir İlhan'ın *Elazığ Yöresi Söz Varlığı* (2008).

⁴ H.İ. Aşmarin, (1926) *Obşii Obzor Narodnih Tyurkskih Govorov gor. Nuhi*, Bakü.

⁵ Aşmarin, 1955-56 yılları arasında Nuha şehrine yeniden gelerek 21 köyden malzeme toplar. Topladığı bu malzemeyi 1956 yılında Doktora tezi olarak birleştirip inceler.

⁶ Rüstemov ve Şiraliyev (1958), Azerbaycan Dilinin Diyalektolojik Atlasının Tertibi İçin Toplanan Materiallerin Programı, Bakü.

Çobanzade, “Lüget ve Onun Teşkili” adlı makalesinde söz derlemeleri ve ağız sözlükçülüğüne dair görüşlerini iletikten sonra, V. Hulufu’yla 1930’da “Azerbaycan Türk Halk Şiveleri” adlı eseri yayımlar. Bu eser, Azerbaycan’da halk ağız üzerine hazırlanan ilk sözlük olarak kayıtlara geçer (Ziyayeva, 2011: 102). İlerleyen yıllarda gelişerek devam eden kelime derlemeleri sonucu altmışlı yılların sonunda iki ciltlik bir diyalektoloji lügati ortaya çıkmasına rağmen bu eser ancak 1999 yılında Dil Enstitüsü’nün önerisiyle TDK tarafından yayımlanabilir⁷.

Kuzey Azerbaycan’ın bağımsızlığa kavuşmasının ardından buradaki akademik merkezler yanında Türkiye’de kurulan Çağdaş Türk Lehçeleri bölümleri alanda yeni birçok araştırma, inceleme ve karşılaştırmanın yapılması için daha uygun bir ortam yaratmıştır.

III. Şiraliyev’in Diyalektoloji Anlayışı ve Bakü Ağızı Üzerinde Genel Tespitleri

Şiraliyev, bir dili tüm yönleriyle tanıyıp gelişim tarihini yazabilmenin öncelikli yolunu, o dilin diyalektlerini tanıma gerekliliğine bağlar. Araştırmacının deyimiyile tarihî belgelerdeki dil, standartlaşmıştır ve edebî özellik taşır. Ancak, edebî dile geçmemesine rağmen onun yanında, sözlü dilde yaşayagelmiş birçok kelime ve şekil de bulunur. Dili tüm yönleriyle betimleyebilmek için bölge ağızlarında yaşayan dil malzemesi belirlenerek o dilin tüm yönlerde detaylı bir dökümü yapılabilir (Şiraliyev, 1957: 5). Diğer taraftan o dilin tarihî metinlerinde kalmış, bugünkü ölçünlü dile geçmemiş kelime ve şekiller de ölçünlü dilin yanında konuşulan diyalektlerde varlığını koruyabilmektedir. Araştırmacı bunu Fuzuli’nin dilindeki örnekler veya Azerbaycan sahasına ait tarihî metinlerdeki arkaik şekillerle de örnek göstererek desteklemekte; diyalektoloji araştırmalarının dili bütünlüklü görmek üzere önemine işaret etmektedir (Şiraliyev, 1957: 5-6).

Azerbaycan ortak edebî yazı dilinin belirlenmesinde diğer ağızları gözden geçirdiğini belirten Şiraliyev, bunlar arasında Bakü diyalektinin ölçünlü hâle getirilmeye en elverişli saha olduğunu savunur. Ona göre, Azerbaycan millî dilinin belirlenmesi için birtakım ölçütlerin yerine getirilmesi gerekir. Bakü diyalektinin uzun yıllar Azerbaycan halkına siyasi ve kültürel merkez olan bir bölgede konuşulması, ortak yazı dilinin geliştirilmesinden önce bu bölgede yazılan eserlerde dilin işlenmesi gibi gerekçeleri sunan bilgin, bu vasıta ile Bakü ağızlar topluluğunun Azerbaycan Türkleri arasında ortak bir iletişim kanalı olabileceğini savunmuştur (Şiraliyev, 1957: 5). Kuzey Azerbaycan Türkleri arasındaki dil tartışmaları bilindiği gibi daha yirminci yüzyılın başında Molla Nasreddin ve Füyuzat dergileri etrafında; Gaspıralı’nın görüşleri merkezinde başlar. Yerel dille halka seslenmeyi yeğleyen Molla Nasreddin ekolü böylelikle Azerbaycan Türkü’nün meselelerine kendi lehçesinde çözüm arama yoluna gider. Füyuzat taraftarları, Türk dünyasında ortak iletişim kanallarının korunmasını gerekli görürken Molla Nasreddin dergisinin tavrını beğenmez, İstanbul Türkçesiyle yayın hayatını sürdürmeye çalışır (Uygur, 2007: 59-62). Rus İnkılabı’nın ardından yayıncılık faaliyetleri gelişen Azerbaycan’da siyasi ve sosyal gelişmeler, Sovyet Devrimi ardından gelen süreç yazı dili olarak Bakü esaslı Azeri lehçesinin kalıcılışmasını sağlamıştır.

Sovyet Devrimi ardından önce Latin, ardından 1939’da Kiril alfabesine geçiş yapan Kuzey Azerbaycan Türkleri birkaç alfabe reformunun ardından 1991 yılına dek bu alfabeyle kendi lehçelerinde yazılı bir edebiyat geliştirirler. Bu sürecin başında yazı dilinin standartlaştırılması için saha araştırmaları yapılır. Şiraliyev’in Bakü Diyalekti de alfabe reformlarının yapıldığı döneme denk gelir. 1939’da ilk saha araştırmalarına başlayan araştırmacı, 1940’a kadar İçerişehir, Bayırşehir, Emircan, Bülbüle, Hövsan, Türkan, Şağan, Masazır, Saray, Corat, Novhanı, Hökmeli, Gobu ve Güzdek’ten materyaller toplar. Pırşığı, Merdekan, Buzovna, Keşle şiveleri üzerinde gözlemlerde bulunur (Kononov, 2005: 160).

Şiraliyev kitabın girişinde Bakü’de konuşulan ağızın coğrafi sınırlarını belirleyip onun diğer ağızlarla ilişkilerine değinirken “ağız” terimi yerine “diyalekt”i tercih eder. Kendi deyimiyile “Şerq Qrubu” (Doğu Grubu) içinde bulunan Bakü ağızı, bütün Abşeron

⁷ TDK (1999), Azerbaycan Dialektoloji Lügati C:I (A-L), Ankara: TDK.

Yarımadası'nda konuşulmaktadır. Sınırları, Kuzey Batı taraftan Xızı, Batı'dan Şamaxı, Güney Batı'da Əli Bayramlı; Kuzey Doğu ve Güney taraftansa Hazar Denizi'yle çevrelenen bölgedir (Şiraliyev, 1957: 9).

Bakü ağzını "leḥçe" grubuna koyan araştırmacı, bu ağzın alt kollarını belirlemek için de "şive"yi yeğlemiştir. Ona göre "şive"; Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına göre her biri alt ağız grubu olan kollar şöyledir:

a. Birinci Alt Grup

Şiraliyev İçərişəhər, Kəşlə, Əmircan, Bülbülə, Hövsan, Türkan, Şağan bölgelerini birinci alt grupta toplamıştır. Sıralanan alt bölge ağızlarında arka damak ünlülerinin ön damağa çekilerek kullanımını karakterize eden araştırmacı, böylece ünlü uyumlarının bozulmasını ayırıcı ölçüt olarak vermiştir (Şiraliyev, 1957: 9). Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında ses özelliklerinin alt ağız kollarını belirlemek için ölçüt alınması diğer Türk lehçelerine ait alt ağız kollarını belirlemede de ortak bir tutumun sonucu olduğunu göstermektedir.

b. İkinci Alt Grup

Novxanı, Çorat, Hökməli, Qobu, Güzdek bölgelerini ikinci gruba toplayan araştırmacı, ön damak ünlülerinin arka damağa çekilmesini, geniş ünlülerin daha yaygın oluşunu birinci alt grupta bulunan İçərişəhər'den seçtiği örneklerle Çorat bölge ağzını karşılaştırarak göstermeye çalışır. İkinci alt grupta topladığı ağızların morfolojik hususiyetlerine de değinerek, şimdiki zaman çekimi için bu alt grupta özel bir şekilden yararlanılmasını [-ab, -əb]; Qobu, Güzdek alt ağız bölgelerinde ünlüyle biten kelimelerde belirtme hâli eki için yardımcı ünsüz /y/den yararlanılmasını [-yı, -yi, -yu, -yü]; birinci alt gruptan farklı olarak kapalı /è/nin daha fazla iştilmesini ayırıcı özellikler olarak sunarken bu ölçütleri de ikinci alt grupta topladığı bölge ağızları arasında yine ayırıcı ölçüt olarak belirler.

Şiraliyev Bakü'de konuşulan iki ana ağız kolunun dil bilgisi sınırlarını çizdikten sonra, her iki alt kolun belli başlı özelliklerini bir arada taşıyan dolayısıyla karma yapı gösteren Masazır ve Saray yöre ağızlarına da değinir. Bakü Ağzının alt kollarını şekillendiren Şiraliyev, Batı Grubunda andığı Qazax – Qarabağ bölgeleriyle Bakü Ağzının (Doğu Grubu) ayrılan yanlarını fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksik ayırıcılara göre şöyle maddeleştirir:

Fonetik Ayırıcılar:

1. Bakü Ağzında /ou/ ~ /öü/ ünlü birleşmeleri ve ünlü uzamaları bölgenin canlı hususiyetlerindedir: youğ, nöüm, həröüz vb.

2. Bakü Ağzında /a/ > /o/ yuvarlaklaşması Batı Grubu ağızlarına göre daha yaygındır: amon, boba vb.

3. Arka damak ünlüsü /a/ birçok durumda ön damağa çekilerek kapalı bir /è/ sesine (/a/ > /è/) incilir: geymağ vb.

4. Arka damak ünlüsü /a/, yaygın şekilde ön damağa çekilerek daha açık ve geniş söylenen bir /ə/ sesine değişir: nəzər, xəbər vb.

5. Azerbaycan Türkçesinin karakteristik seslerinden olan açık /ə/, Bakü ağzında yuvarlaklaşarak /ö/ fonemine (/ə/ > /ö/) dönüşür: dövə vb.

6. Bakü Ağzında söz sonunda sedasız ünsüzlere çoğu kez tesadüf edilmez. Söz sonunda Kuzey ve Batı Grubu Azerbaycan ağızlarında sedasız gırtlak ünsüzleri x (x', k', f) bulunabildiği hâlde, Bakü ağzında sedalı süresiz sesler tercih edilir: alax > alağ, gələx > gələğ vb.

7. Bugünkü Azerbaycan yazı dilinde görülmeyen geniz ünsüzü /ñ/; Şiraliyev'in deyimiyle sağır /ñ/ Bakü'de işitilmemektedir. Bu seslik nitelik Azerbaycan yazı dilinin şekillenmesinde de ilgili sese karşılık gelecek bir sembolün yazıda kullanılmamasıyla devam

etmiştir. Buna rağmen ilgili ses Azerbaycan'ın diğer bölge ağızlarında işitilir niteliktedir: mənə vb.

8. Bakü Ağzında ses uyumları Batı Grubu ağızlarına kıyasla zayıftır: gəymağ, alacə vb.

Morfolojik Ayırıcılar

Morfolojik ayrılıklar konusunda bağımlı biçimbirimlerden hareket eden Şiraliyev, Bakü Ağzında eklere ilişkin diğer ağız gruplarıyla ayrılan yönleri şöyle sıralar:

1. Eklerin çoğu kez ünlü uyumları dışında kullanımı; morfemlerin iki alt biçimbirimde de ekleşebilmesi: -du/ -dü, -un/ -ün; yatdux/ yatdūx vb.

2. Ünsüzle biten kelimelerde, ikinci şahıs iyelik çekiminin Batı Grubu ağızlarından sesçe ayrılması (geniz ünsüzünün kullanılmamasından kaynaklı vd.): nənən̄ > nənə vb.

3. Bakü Ağzında geniş zaman kipinin olumsuz çekiminde [-man/-mən; -mar/-mər] şekillerinin kullanılması: almanam, gəlmənəm, qaçmarsan vb.

4. Söz sonu /-ı/-/u/ sesleriyle biten fiillere geniş zaman kipini karşılayan ekler eklenirken ilgili seslerin düşürülmesi: oxar vb.

Sentaktik Ayırıcılar

1. Özne, nesne veya yer tamlayıcısı cümlelerin yönetici ögesi yüklemden sonraya daha sık bırakılır, böylece devrik cümleler Bakü Ağzında yaygın şekilde gözlemlenir.

2. Bakü Ağzında soru ekiyle soru cümlelerine rastlanmaz. Soru, entonasyon aracılığıyla gerçekleştirilir. Batı Grubu ağızlarında ise cümlede soru anlamı için soru ekinin yardımına başvurulur.

Leksik Ayırıcılar: Söz varlığı itibarıyla Bakü ağzının yöreye özgü kelimeler, arkaik sözcükler yanında tarımla ilgili (ekincilik, bağcılık, bostancılık vb.), öteki bölge ağızlarında kullanılmayan birçok terimi içeriyor olması araştırmacının leksik ayırıcıları ölçüt olarak almasını sağlamıştır. Şiraliyev bu sebeple kitabının sonunda Bakü Ağzına özgü tematik kelime listeleriyle yörenin söz varlığının bir dökümünü yapar.

IV. Şiraliyev'in "Bakü Dialekti" Adlı Eserde Konu Alanlarına Göre Kullandığı Terimler

Terminoloji bakımından taranan eserde, Kiril alfabesiyle yazılmış ana metinden elde edilen fişler tablolar şeklinde sunulmuştur. Azerbaycan Türkçesindeki terimlerin Şiraliyev özelindeki kullanımları bugünkü Azeri Latin alfabesine aktarılmış, ardından Türkiye Türkçesi gramerlerinde ilgili terimlere denk düşecek karşılıkları sıralanmıştır. Öte yandan her tablonun ardından alfabetik şekilde ölçünlü dile ait terimlerin dizini de sıralanmıştır. Türkiye Türkçesinde dil bilgisi terimlerinde birlik sağlanması gerektiği uzlaşıya varılan bir mesele olmasına rağmen günümüzde henüz bu arzu gerçekleştirilememiştir. Terimlerde birlik sağlanamaması ve gramer konularına yaklaşımdaki ayrılıklar bir süre daha birlikten uzak olunmasına yol açacaktır. İncelemenin bu bölümünde ölçünlü dilde kullanılan dil bilgisi terimleri için Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan terim sözlükleri esas alınmıştır. Terimlerin sıralanması içinse iki lehçe arasında karşılaştırmalı şekilde alfabetik sıra esas alınmıştır.

Türk dünyasında gramer terimlerini karşılaştırmalı olarak ilk kez bir araya getiren Emine Gürsoy Naskali, hazırladığı "Türk Dünyası Gramer Terimleri" adlı eserle henüz terimler konusunda bizde birlik sağlanamamışken Türk dünyasında kullanılan terimlerde ortak hareket etmenin güçlüğüne vurgu yapar. Karşılaştırmalı terim sözlüklerinin hazırlanmasının önemini vurgulayarak; terimler üzerinde yapılacak karşılaştırmaların gerekliliğini gözler önüne serer (Naskali, 1997: 7-8).

IV. I. Ses Bilgisine İlişkin Terimler

Şiraliyev'in "Fonetika" başlığı altında incelediği sesler, ses değişimleri ve ses bilgisine ilişkin konular hakkında geniş bir terim kadrosu kullandığı görülmüştür:

Azerbaycan Türkçesi (Bakü Dialekti)	Türkiye Türkçesi
alveolyar səs s. 26	diş eti ünsüzü
artikulyasiya s. 23	boğumlanma
arxa çərkə saitleri s. 16	arka damak ünlüleri / arka ünlüleri/ art ünlüleri/ kalın ünlüleri
arxa dil səsləri s. 23	arka damak ünsüzleri
əsas fonemlər s. 15	temel ses birimler
assimilyasiya s. 15	benzeşme
əvəz ədilmə s. 23	söylenme/ telaffuz edilme
əvəz olunma s. 23	sesletilme / söylenme
boğaz səsi s. 22	gırtlak ünsüzü
burun səsi s. 29	geniz ünsüzü
cingiltiəşmə s. 22	sedahləşmə/ tonlulaşma / ötümlüləşmə
cütləşmə s. 44	ikizləşmə
çoxhecalı s. 23	çok heceli/ çok seslemlili
damağ saitləri s. 16	damak ünlüleri/ düz ünlüleri
damağ ahənginin saxlanması s. 33	düzlük uyumunun korunması
damağ və dodağ ahəngi s. 33	düzlük-yuvarlaklık uyumu/ küçük ünlü uyumu
dar saitlər s. 16	dar ünlüleri
diftonglaşma s. 30	diftonglaşma
dissimilyasiya s. 26	aykırılışma/ benzeşmezlik/ disimilasyon
diş səsləri s. 30	diş sesleri
dodağ saitləri s. 16	dudak ünlüleri/ yuvarlak ünlüleri
dodağ saitlərinin ardıncılığı s. 35	dudak ünlülerinin ilerleyiciliği/ dudak ünlülerinin uyumu
dodağ səsləri s. 30	dudak sesleri
fonem s. 15	ses birimi
fonemin variantı s. 15	alofon/ değişken ses/ alt ses birim
fonetik hadisə s. 15	ses olayı
geniş saitlər s. 16	geniş ünlüleri

genişsait s. 29	geniş ünlü
geri assimilyasiya s. 24	gerileyici benzeşme
geri dissimilyasiya s. 43	gerileyici aykırılışma/ gerileyici benzeşmezlik
heca s. 18	hece/ seslem
incə saıtlərin ardıncılığı s. 34	ince ünlülerin ilerleyiciliğı/ ince ünlülerin uyumu
intonasiya s. 145	entonasyon
irəli assimilyasiya s. 27	ilerleyici benzeşme
irəli dissimilyasiya s. 43	ilerleyici aykırılışma/ ilerleyici benzeşmezlik
kar səs s. 22	sedasız/ tonsuz/ ötümsüz
karlaşma s. 28	gırtlaksılışma
orta çərkə saıtləri s. 16	orta damak ünlüleri/ yarı kalın ünlüler
orta dil səsləri s. 24	orta damak ünsüzleri
ön çərkə saıtləri s. 16	ön damak ünlüleri/ ince ünlüler
ön dil səsləri s. 26	ön damak ünsüzleri
partlayan cingiltili diş səsi s. 28	patlayıcı sedalı diş ünsüzü
partlayan cingiltili səs s. 23	patlayıcı-sedalı ünsüz
partlayan kar diş səsi s. 27	patlayıcı sedasız diş ünsüzü
partlayan kar səs s. 23	patlayıcı sedasız ünsüz
qoşa dodaq səsi s. 31	çift dudak ünsüzü
rotasizm s. 27	rotasizm
sağır nun s. 24	nazal ñ sesi/ arka damak n'si
sait s. 15	ünlü/ vokal
saitin uzanması s. 30	ünlü uzaması
saitlərin ahəngi s. 32	ünlü uyumu
saitlərin dəyişilməsi s. 17	ünlü değışmesi
saitlərin düşməsi s. 15	ünlü düşmesi
saitlərin düşməsi s. 38	ünlüların düşmesi
saitlərin sıxılması s. 41	ünlüların birleşmesi/ ünlü kaynaşması
samit s. 15	ünsüz/ konsonant
səs artımı s. 15	ses türemesi
səs s. 15	ses

sonor səs s.102	akıcı ünsüz
söz əvvəli s. 22	söz başı
söz axırı s. 22	söz sonu
söz ortası s. 22	söz içi/ söz ortası
sözlərin əvvəlinə saitlərin ilavəsi s. 39	söz başı ünlü türeməsi
sürtünən cingiltili diş səsi s. 28	sızıcı-sedalı diş ünsüzü
sürtünən cingiltili səs s. 24	sızıcı-sedalı ünsüz
sürtünən kar diş səsi s. 28	sızıcı-sedasız diş ünsüzü
sürtünən kar səs s. 30	sızıcı-sedasız ünsüz
süzgün alveolyar s. 27	akıcı diş eti ünsüzü
süzgün dil-diş səsi s.28	akıcı diş eti ünsüzü
şəkilcilər s. 32	alofonlar/ alt sesbirimlər
təkhəcalı s. 23	tek heceli/ tek seslemlili
uzanan saitlər s.40	uzayan ünlülər
uzanma s. 22	uzama
vokalizm xüsusiyyətləri s. 20	ses bilgisi özellikləri
vurğu s. 38	vurgu
yer dəyişdirmə s. 15	yer dəyişdirmə/ göçüşmə/ metatez
yüksələn uzanan ünlü s. 40	yüksələn uzayan ünlü

Tablo I: Şiraliyev'in Fonoloji bölümünde kullandığı terimler ve Türkiye Türkçesiyle ilgili gramerlerdeki karşılıkları.

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi (Bakü Dialekti)
akıcı ünsüz	sonor səs s. 102
akıcı diş eti ünsüzü	süzgün alveolyar s. 27
akıcı diş eti ünsüzü	süzgün dil-diş səsi s.28
alofon/ deyişken ses/ alt ses birim	fonemin variantı s. 15
alofonlar/ alt sesbirimlər	şəkilcilər s. 32
arka damak ünlüləri / arka ünlülər/ art ünlülər/ kalın ünlülər	arxa çərkə saitləri s. 16
arka damak ünsüzləri	arxa dil səsləri s. 23
aykırılışma/ benzeşmezlik/ disimilasyon	dissimilyasiya s. 26
benzeşmə	assimilyasiya s. 15
boğumlanma	artikulyasiya s. 23
çift dudak ünsüzü	qoşa dodaq səsi s. 31

çok heceli/ çok seslemlı	çoxhecalı s. 23
dar ünlüler	dar saıtlər s. 16
dıftonglaşma	dıftonglaşma s. 30
dıř eti ünsüzü	alveolyar səs s. 26
dıř sesleri	dıř səsleri s. 30
dudak sesleri	dodaq səsleri s. 30
dudak ünlülerının ilerleyıcılıği/ dudak ünlülerının uyumu	dodaq saıtlərinin ardıncılığı s. 35
düz ünlüler/ damak ünlüleri	damag saıtləri s. 16
düzlük uyumunun korunması	damag ahənginin saxlanması s. 33
düzlük-yuvarlaklık uyumu/ küçük ünlü uyumu	damag və dodaq ahəngi s. 33
entonasyon	intonasiya s. 145
geniş ünlü	genişsait s. 29
geniş ünlüler	geniş saıtlər s. 16
geniz ünsüzü	burun səsi s. 29
gerileyici aykırılaşma/ gerileyici benzeşmezlik	geri dissimilyasiya s. 43
gerileyici benzeşme	geri assimilyasiya s. 24
ğırtlak ünsüzü	boğaz səsi s. 22
ğırtlaksılaşma	qarlaşma s. 28
hece/ seslem	heca s. 18
ikizleşme	cütləşmə s. 44
ilerleyici aykırılaşma/ ilerleyici benzeşmezlik	irəli dissimilyasiya s. 43
ilerleyici benzeşme	irəli assimilyasiya s. 27
ince ünlülerin ilerleyıcılıği/ ince ünlülerin uyumu	incə saıtlərin ardıncılığı s. 34
nazal ñ sesi/ arka damak n'si	sağır nun s. 24
orta damak ünlüleri/ yarı kalın ünlüler	orta çərkə saıtləri s. 16
orta damak ünsüzleri	orta dil səsleri s. 24
ön damak ünlüleri/ ince ünlüler	ön çərkə saıtləri s. 16
ön damak ünsüzleri	ön dil səsleri s. 26
patlayıcı sedalı dış ünsüzü	partlayan cingiltili dıř səsi s. 28
patlayıcı sedasız dış ünsüzü	partlayan kar dıř səsi s. 27
patlayıcı sedasız ünsüz	partlayan kar səs s. 23

patlayıcı-sedalı ünsüz	partlayan cingiltili səs s. 23
patlayıcı-sedasız ünsüz	partlayan qar səs s. 24
rotasizm	rotasizm s. 27
sedalılaşıma/ tonlulaşıma / ötümlüleşmə	cingiltiləşmə s. 22
sedasız/ tonsuz/ ötümsüz	kar səs s. 22
ses	səs s. 15
ses bilgisi özellikləri	vokalizm xususiyyətləri s. 20
ses birimi	fonem s. 15
ses olayı	fonetik hadisə s. 15
ses türeməsi	səs artımı s. 15
sesletilmə / söylenmə	əvəz olunma s. 23
sızıcı-sedalı diş ünsüzü	sürtünən cingiltili diş səsi s. 28
sızıcı-sedalı ünsüz	sürtünən cingiltili səs s. 24
sızıcı-sedasız diş ünsüzü	sürtünən kar diş səsi s. 28
sızıcı-sedasız ünsüz	sürtünən kar səs s. 30
söylenmə/ telaffuz edilmə	əvəz ədilmə s. 23
söz başı	söz əvvəli s. 22
söz başı ünlü türeməsi	sözlərin əvvəlinə saitlərin ilavəsi s. 39
söz içi/ söz ortası	söz ortası s. 22
söz sonu	söz axırı s. 22
tek heceli/ tek seslemlə	təkhecalı s. 23
temel ses birimlər	əsas fonemlər s. 15
uzama	uzanma s. 22
uzayan ünlülər	uzanan saitlər s.40
ünlü deyişməsi	saitlərin dəyişilməsi s. 17
ünlü düşməsi	saitlərin düşməsi s. 15
ünlü uyumu	saitlərin ahəngi s. 32
ünlü uzaması	saitin uzanması s. 30
ünlü/ vokal	sait s. 15
ünlülərin birləşməsi/ ünlü kaynaşması	saitlərin sıxılması s. 41
ünlülərin düşməsi	saitlərin düşməsi s. 38
ünsüz/ konsonant	samit s. 15
vurgu	vurğu s. 38
yer dəyişirmə/ göçüşmə/ metatez	yer dəyişdirmə s. 15
yuvarlak ünlülər/ dudak ünlüləri	dodag saitləri s. 16

yükselen uzayan ünlü	yüksələn uzanan ünlü s. 40
Tablo II: Türkiye Türkçesi gramerlerindeki fonetik terminolojinin Şiraliyev'in gramerinde geçen karşılıkları.	

IV. II. Biçim Bilgisine İlişkin Terimler

Şiraliyev'in "Morfologiya" başlığı altında incelediği biçim birimleri arasında, isim ve fiil çekiminde kullanılan ekler; sıfat ve zarflar ağırlıktadır. İlgili ekler ve sözcük türlerine ilişkin olarak araştırmacı onların işlevlerinden, bazen de yapı özelliklerinden yola çıkarak terimleştirme yoluna gitmiştir:

Azerbaycan Türkçesi (Bakü Dialekti)	Türkiye Türkçesi
arada fasilə ilə deyilən mürəkkəb zərflər s. 128	ikileme biçimindeki birleşik zarflar
adlıq xal s. 62	yalın hâl/ yalın durum
arxaik s. 90	arxaik/ eskicil
arzu forması s. 113	istek şekli/ istek kipi
arzu formasının geçmiş zaman şekilçileri s. 116	istek kipinin hikâye birleşik çekimi
aspekt s. 78	görünüş
bacarıq aspekti s. 79	yeterlilik görünüşü
bağlayıcı s. 131	bağlaç
bitişik deyilən mürəkkəb zərflər s. 127	birleşik zarflarf
bitişik deyilənlər s. 74	kaynaşmış söylenenler
bitişiq mürəkkəb isim s. 51	kaynaşmış birleşik isim
bitməmiş geçmiş s. 108	şimdiki zamanın hikâyesi
cəm s. 61	çokluk
çağırış bildiren nida s. 134	seslenme bildiren ünlem
çixışlıq xal s. 53	ayırılma hâli/ ayrılma durumu/ çıkma durumu/ ayrılma durumu
dialekt s. 47	lehçe~(ağız) ⁸
dil s. 47	dil~(lehçe) ⁹
düzəltmə feillər s. 79	türemiş fiiller
düzəltmə isim s. 49	türemiş isim
düzəltmə sifətlər s. 73	türemiş sıfatlar
düzəltmə sözlər s. 47	türemiş kelimeler
düzəltmə zərflər s. 127	türemiş zarflar

⁸ Şiraliyev, ilgili terimi Türkiye Türkçesinde "ağız" terimine tekabül eden kollar için kullanmıştır.

⁹ Şiraliyev, ilgili terimin içerisine Türkiye Türkçesinde "lehçe" tanımına giren çağdaş Türk lehçelerini de (Azerbaycan Dili vb.) katmıştır.

əmr forması s. 80	emir kipi
əvəzlik s. 76	zamir/ adıl
fasilə mürəkkəb isim s. 51	ikilemeli birləşik isim
fasiləli sifətlər s. 74	ikilemeli sıfatlar
fə'l s. 62	fiil/ eylem
fe'li bağlamalar s. 125	zarf-fiiller/ ulaçlar
fe'li sifətlər s. 124	sıfat-fiiller/ ortaçlar
fe'lin bacarıq şəkli s. 122	fiilin yeterlilik şəkli
fe'lin formaları s. 80	fiilin kipləri
fe'lin mürəkkəb formaları s. 106	fiilin birləşik çekimleri
gələcək zaman şəkilçisi s. 98	gelecek zaman eki
gələcək zaman s. 98	gelecek zaman
gələcəkli keçmiş s. 110	gelecek zamanın hikəyesi
gəmginlik bildirən nida s. 133	keder bildiren ünlem
iltisəqi prinsip s. 47	eklemelilik, eklenme kuralı
i-mək köməkçi fe'li s. 106	imek ek fiili/ imek yardımcı fiili
indiki zaman s. 68	şimdiki zaman
indiki zaman s. 90	şimdiki zaman
indiki zaman şəkilçisi s.90	şimdiki zaman eki
inkar aspekti s. 79	olumsuzluk görünüşü
inkar şəkli s. 82	inkar – olumsuzluk - olmazlık kipi
isimdən düzalan sıfatlar s. 73	isimden türemiş sıfatlar
isimlərin xallanması s. 52	isimlərin çekimi
işara əvəzliyi s. 77	işaret zamirleri/ işaret adları/ göstərmə adları
kiçiltmə dərəcəsi sifəti s. 74	küçültmə dərəcəsi sifəti
kök s. 47	kök
köməkçi fə'li	ek fiil/ ek eylem ¹⁰ ; yardımcı fiil
mənsubiyyət kateqoriyası s. 52	iyelik kateqorisi
mənsubiyyət şəkilçiləri s. 62	iyelik ekleri
məsdər s. 122	mastar/ isim-fiil
miqdar bildirən zərflər s. 129	miqdar zərfləri/ azlık-çokluk zərfləri
miqdar sayları s. 76	asıl sayı sıfatları
morfologiya s. 47	morfoloji/ şəkil bilgisi/ yapı bilgisi/ biçim

¹⁰ Şirəliyev ilgili terimi yardımcı fiiller için de kullanmıştır.

	bilgisi
müqayisə dərəcəsi sifəti s. 74	eşitlik dərəcəsi sifəti
mürəkkəb feillər s. 80	birleşik fiiller
mürəkkəb isimlər s.51	birleşik isimler
mürəkkəb sifətlər s. 74	birleşik sıfatlar
mürəkkəb sözlər s. 48	birleşik kelimeler
müzarə zaman şəkilçisi s. 102	geniş zaman eki
müzarə zaman s. 102	geniş zaman
müzarəli keçmiş s. 112	geniş zamanın hikəyesi
nəqli keçmiş zaman s. 85	öğrenilen geçmiş zaman/ duyulan geçmiş zaman
nida s. 133	ünlem
öz əvəzliyi s. 77	dönüşlülük zamiri/ öz zamiri
qorxu və ağrı bildirən nida s. 134	korku ve ağrı bildiren ünlem
qoşma s. 131	bağlama edatı
quruluşça sözlər s. 47	yapı bakımından kelimeler
sadə feillər s. 79	basit fiiller
sadə isim s. 49	basit isim
sadə sifətlər s. 73	basit yapılı sıfatlar
sadə sözlər s. 47	basit kelimeler
sadə zərflər s. 127	basit yapılı zarflar
say s. 76	sayı
sıra sayları s. 76	sıra sayısı sıfatları
sifət s. 73	sıfat/ önad
sözdüzəldici şəkilçi s. 47	yapım eki
sual bildirən zərflər s. 130	soru zarfları
sual əvəzlilikləri s. 78	soru zamirleri/ soru adilləri
sual şəkilçiləri s. 145	soru ekleri
şadlıq bildirən nida s. 133	sevinç bildiren ünlem
şəkilçi s. 47	ek
şərt forması s. 118	şərt kipi
şərt formasının keçmişini göstərən zaman s. 120	şərt kipinin hikəyesi
şəxs əvəzlilikləri s. 76	şəhis zamirleri/ kişi zamirleri/ kişi adilləri
şəxs sonluğu s. 136	şəhis son eki
şəxs s. 60	şəhis/ kişi

şəxs şəkilçiləri s. 91	şahıs ekleri/ kişi ekleri
şiddətləndirmə dərəcəsi sifəti s. 74	pekişirmə dərəcəsi sifəti/ pekişirmə sifəti
şüxudi keçmiş zaman s. 88	görülen keçmiş zaman/ belirli keçmiş zaman
tə'kid bildirən nida s. 133	tekit/ kuvvetlendirme bildiren ünlem
tə'sirlik xal s. 52	yükleme hâli/ belirtme hâli/ yükleme durumu/ belirtme durumu
təəccüb bildirən nida s. 133	şaşkınlık bildiren ünlem
təəssüf bildirən nida s. 134	teessüf bildiren ünlem
tək s. 62	tekil
tərz –hərəkət bildirən zərflər s. 129	tarz zarfları/ durum zarfları/ hâl zarfları
təsdiq şəkli s. 81	onaylama – olumluluk kipi
təsdiq aspekti	olumlama/ onaylama görünüşü
təsdiq və inkar bildirən zərflər s. 130	kuvvetlendirme edatları ¹¹
üstünlük dərəcəsi sifəti s. 74	üstünlük dərəcəsi sifəti
variantlı s. 48	alt biçimbirimli
xallanma kateqoriyası s. 52	çekim kategorisi
xəbər forması s. 85	haber kipi/ bildirme kipi
xəbərlilik kateqoriyası s. 52	bildirme kategorisi
yer bildirən zərflər s. 128	yer-yön zarfları/ mekân zarfları
yerlik xal s. 53	bulunma durumu/ bulunma hâli
yişəlik xal s. 52	ilgi hâli/ tamlayan durumu
yönlük xal s. 52	yönelme hâli
zaman bildirən zərflər s. 128	zaman zarfları
zərf s. 127	zarf

Tablo III: Şiraliyev'in Morfologiya bölümünde kullandığı terimler ve Türkiye Türkçesiyle ilgili gramerlerdeki karşılıkları.

Türkiye Türkçesi	Azərbaycan Türkçesi (Bakü Diyalekti)
alt biçimbirimli	variantlı s. 48
arkaik/ eskicil	arxaik s. 90
asıl sayı sıfatları	miqdar sayıları s. 76
ayrılma hâli/ ayrılma durumu/ çıkma durumu/ ayrılma durumu	çixışlıq xal s. 53

¹¹ Şiraliyev'in onaylama ve reddetme işlevinde kullanılan ilgili terimleri "onaylama ve inkar zarfları" adı altında topladığı, Türkiye Türkçesi gramerlerinde örnek verilen sözcükleri farklı sözcük türleri altında değerlendirdiği gözlemlenmiştir.

bağlaç	bağlayıcı s. 131
bağlama edatı	qoşma s. 131
basit fiiller	sadə feillər s. 79
basit isim	sadə isim s. 49
basit kelimeler	sadə sözlər s. 47
basit yapılı sıfatlar	sadə sifətlər s. 73
basit yapılı zarflar	sadə zərflər s. 127
bildirme kategorisi	xəbərlik kateqoriyası s. 52
birleşik fiiller	mürəkkəb feillər s. 80
birleşik isimler	mürəkkəb isimlər s.51
birleşik kelimeler	mürəkkəb sözlər s. 48
birleşik sıfatlar	mürəkkəb sifətlər s. 74
birleşik zarflar	bitişik deyilən mürəkkəb zərflər s. 127
bulunma durumu/ bulunma hâli	yerlik xal s. 53
çekim kategorisi	xallanma kateqoriyası s. 52
çokluk	cəm s. 61
dil~(lehçe) ¹²	dil s. 47
dönüşlülük zamiri/ öz zamiri	öz əvəzliyi s. 77
ek	şəkilçi s. 47
ek fiil/ ek eylem ¹³ ; yardımcı fiil	köməkçi fə'li
eklemelilik, eklenme kuralı	iltisəqi prinsip s. 47
emir kipi	əmr forması s. 80
eşitlik derecesi sıfatı	müqayisə dərəcəsi sifəti s. 74
fiil/ eylem	fə'l s. 62
fiilin birleşik çekimleri	fə'lin mürəkkəb formaları s. 106
fiilin kipleri	fə'lin formaları s. 80
fiilin yeterlilik şekli	fə'lin bacarıq şekli s. 122
gelecek zaman	gələcək zaman s. 98
gelecek zaman eki	gələcək zaman şəkilçisi s. 98
gelecek zamanın hikâyesi	gələcəkli keçmiş s. 110
geniş zaman	müzərə zaman s. 102
geniş zaman eki	müzərə zaman şəkilçisi s. 102

¹² Şiraliyev, ilgili terimin içerisine Türkiye Türkçesinde “lehçe” tanımına giren çağdaş Türk lehçelerini de (Azerbaycan Dili vb.) katmıştır.

¹³ Şiraliyev ilgili terimi yardımcı fiiller için de kullanmıştır.

geniş zamanın hikâyesi	müzarəli keçmiş s. 112
görülen geçmiş zaman/ belirli geçmiş zaman	şüxudi keçmiş zaman s. 88
görünüş	aspekt s. 78
haber kipi/ bildirme kipi	xəbər forması s. 85
ikileme biçimindeki birleşik zarflar	arada fasilə ilə deyilən mürəkkəb zərflər s. 128
ikilemeli birleşik isim	fasilə mürəkkəb isim s. 51
ikilemeli sıfatlar	fasiləli sifətlər s. 74
ilgi hâli/ tamlayan durumu	yişəlik xal s. 52
imek ek fiili/ imek yardımcı fiili	i-mək köməkçi fe'li s. 106
inkar – olumsuzluk – olmazlık kipi	inkar şəkli s. 82
isimden türemiş sıfatlar	isimdən düzalan sıfatlar s. 73
isimlerin çekimi	isimlərin xallanması s. 52
istek kipinin hikâye birleşik çekimi	arzu formasının keçmiş zaman şəkilçiləri s. 116
istek şekli/ istek kipi	arzu forması s. 113
işaret zamirleri/ işaret adıları/ gösterme adıları	işara əvəzliyi s. 77
iyelik ekleri	mənsubiyyət şəkilçiləri s. 62
iyelik kategorisi	mənsubiyyət kateqoriyası s. 52
kaynaşmış birleşik isim	bitişik mürəkkəb isim s. 51
kaynaşmış söylenenler	bitişik deyilənlər s. 74
keder bildiren ünlem	gəmginlik bildirən nida s. 133
korku ve ağrı bildiren ünlem	qorxu və ağrı bildirən nida s. 134
kök	kök s. 47
kuvvetlendirme edatları ¹⁴	təsdiq və inkar bildirən zərflər s. 130
küçültme derecesi sıfatı	kiçiltmə dərəcəsi sifəti s. 74
lehçe~(ağız) ¹⁵	dialekt s. 47
mastar/ isim-fiil	məsdər s. 122
miktar zarfları/ azlık-çokluk zarfları	miqdar bildirən zərflər s. 129
morfoloji/ şekil bilgisi/ yapı bilgisi/ biçim bilgisi	morfolojiya s. 47
olumlama/ onaylama görünüşü	təsdiq aspekti
olumsuzluk görünüşü	inkar aspekti s. 79

¹⁴ Şiraliyev'in onaylama ve reddetme işlevinde kullanılan ilgili terimleri "onaylama ve inkar zarfları" adı altında topladığı, Türkiye Türkçesi gramerlerinde örnek verilen sözcükleri farklı sözcük türleri altında değerlendirdiği gözlemlenmiştir.

¹⁵ Şiraliyev, ilgili terimi Türkiye Türkçesinde "ağız" terimine tekabül eden kollar için kullanmıştır.

onaylama – olumluluk kipi	təsdik şəkli s. 81
öğrenilən keçmiş zaman/ duyulan keçmiş zaman	nəqli keçmiş zaman s. 85
pekişirmə dərəcəsi sıfatı/ pekişirmə sıfatı	şiddətləndirmə dərəcəsi sifəti s. 74
sayı	say s. 76
seslenme bildiren ünlem	çağırış bildirən nida s. 134
sevinç bildiren ünlem	şadlıq bildirən nida s. 133
sıfat/ önad	sifət s. 73
sıfat-fiiller/ ortaqlar	fe'li sifətlər s. 124
sıra sayısı sıfatları	sıra sayıları s. 76
soru ekleri	sual şəkilçiləri s. 145
soru zamirleri/ soru adilləri	sual əvəzlilikləri s. 78
soru zarfları	sual bildirən zərflər s. 130
şahıs ekleri/ kişi ekleri	şəxs şəkilçiləri s. 91
şahıs son eki	şəxs sonluğu s. 136
şahıs zamirleri/ kişi zamirleri/ kişi adilləri	şəxs əvəzlilikləri s. 76
şahıs/ kişi	şəxs s. 60
şart kipi	şərt forması s. 118
şart kipinin hikəyesi	şərt formasının keçmişini göstərən zaman s. 120
şaşkınlıq bildiren ünlem	təəccüb bildirən nida s. 133
şimdiki zaman	indiki zaman s. 68
şimdiki zaman	indiki zaman s. 90
şimdiki zaman eki	indiki zaman şəkilçisi s.90
şimdiki zamanın hikəyesi	bitməmiş keçmiş s. 108
tarz zarfları/ durum zarfları/ hâl zarfları	tərz –hərəkət bildirən zərflər s. 129
teessüf bildiren ünlem	təəssüf bildirən nida s. 134
tekil	tək s. 62
tekit/ kuvvetləndirmə bildiren ünlem	tə'kid bildirən nida s. 133
türemiş fiiller	düzəltmə feillər s. 79
türemiş isim	düzəltmə isim s. 49
türemiş kelimələr	düzəltmə sözlər s. 47
türemiş sıfatlar	düzəltmə sifətlər s. 73
türemiş zarflar	düzəltmə zərflər s. 127
ünlem	nida s. 133
üstünlük dərəcəsi sıfatı	üstünlük dərəcəsi sifəti s. 74

yalın hâl/ yalın durum	adlıq xal s. 62
yapı bakımından kelimeler	quruluşça sözlər s. 47
yapım eki	sözdüzəldici şəkilçi s. 47
yer-yön zarfları/ mekân zarfları	yer bildirən zərflər s. 128
yeterlilik görünüşü	bacarıq aspekti s. 79
yönelme hâli	yönlük xal s. 52
yükleme hâli/ belirtme hâli/ yükleme durumu/ belirtme durumu	tə'sirlik xal s. 52
zaman zarfları	zaman bildirən zərflər s. 128
zamir/ adıl	əvəzlik s. 76
zarf	zərf s. 127
zarf-fiiller/ ulaçlar	fe'li bağlamalar s. 125

Tablo IV: Türkiye Türkçesi gramerlerindeki morfolojik terminolojinin Şiraliyev'in gramerinde geçen karşılıkları.

IV. III. Söz Dizimine İlişkin Terimler

Şiraliyev, "Bakü Diyalekti" adlı eserin üçüncü bölümünde bölge ağzına özgü cümle yapılarıyla ilgilenir ve "sintaksis" başlığı altında cümleleri, kuruluş yapıları başta olmak üzere, işlevlerine göre sınıflandırır. Cümle kurucularını kendi içerisinde değerlendirerek onları söz dizimindeki ana görevlerinden hareketle terimlerler:

Azerbaycan Türkçesi (Bakü Diyalekti)	Türkiye Türkçesi
budaq cümlə s. 149	yan cümle
cümlə tipləri s. 144	cümle türleri
əmr cümlələri s. 145	emir cümleleri
həmcins uzuvlu sadə cümlələr s. 145	sıralı cümleler
kəmiyyət budaq cümlə s. 152	miktar/ azlık-çokluk bildiren yan cümle
kəmiyyət kateqoriyası s. 140	nicelik kategorisi/ çokluk durumu
mübtəda budaq cümlə s. 149	özneli yan cümle
mübtəda s. 136	özne
mürəkkəb cümlələr s. 146	birleşik cümleler
nəticə budaq cümlə s. 153	sonuç bildiren yan cümle
nida cümlələri s. 145	ünlem cümleleri
sadə cümlə s. 139	basit cümle
səbəb budaq cümlə s. 152	sebeplə bildiren yan cümle
sintaksis s. 136	söz dizimi
şərt budaq cümlə s. 153	şart bildiren yan cümle
tabəli mürəkkəb cümlə s. 149	bağımlı sıralı cümle

tabəsiz mürəkkəb cümlə s. 147	bağımsız sıralı cümle
tamamlıq budaq cümlə s. 150	nesne işlevli yan cümle
tamamlıq s. 139	nesne
tə'yini söz birləşmələri s. 138	tamlamalar
tərz-xərəkət budaq cümlə s. 152	tarz-durum bildiren yan cümle
xəbər budaq cümlə s. 150	yüklem işlevli yan cümle
xəbər s. 137	yüklem
yer budaq cümlə s. 150	yer tamlayıcısı işlevli yan cümle
yer zərfliyi s. 140	dolaylı tümleç
zaman budaq cümlə s. 150	tümleç işlevli yan cümle
zərflik s. 139	dolaylı tümleç
Tablo V: Şiraliyev'in Sintaksis bölümünde kullandığı terimler ve Türkiye Türkçesiyle ilgili gramerlerdeki karşılıkları.	

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi (Bakü Diyalekti)
bağımlı sıralı cümle	tabəli mürəkkəb cümlə s. 149
bağımsız sıralı cümle	tabəsiz mürəkkəb cümlə s. 147
basit cümle	sadə cümlə s. 139
birleşik cümleler	mürəkkəb cümlələr s. 146
cümle türleri	cümlə tipləri s. 144
dolaylı tümleç	yer zərfliyi s. 140
dolaylı tümleç	zərflik s. 139
emir cümleleri	əmr cümlələri s. 145
miktar/ azlık-çokluk bildiren yan cümle	kəmiyyət budaq cümlə s. 152
nesne	tamamlıq s. 139
nesne işlevli yan cümle	tamamlıq budaq cümlə s. 150
nicelik kategorisi/ çokluk durumu	kəmiyyət kategoriası s. 140
özne	mübtəda s. 136
özneli yan cümle	mübtəda budaq cümlə s. 149
sebeplə bildiren yan cümle	səbəb budaq cümlə s. 152
sıralı cümleler	həmcins uzumlu sadə cümlələr s. 145
sonuç bildiren yan cümle	nəticə budaq cümlə s. 153
söz dizimi	sintaksis s. 136
şart bildiren yan cümle	şərt budaq cümlə s. 153

tamlamalar	tə'yini söz birləşmələri s. 138
tarz-durum bildiren yan cümle	tərz-xərkət budaq cümlə s. 152
tümleç işlevli yan cümle	zaman budaq cümlə s. 150
ünlem cümleleri	nida cümlələri s. 145
yan cümle	budaq cümlə s. 149
yer tamlayıcısı işlevli yan cümle	yer budaq cümlə s. 150
yüklem	xəbər s. 137
yüklem işlevli yan cümle	xəbər budaq cümlə s. 150
Tablo VI: Türkiye Türkçesi gramerlerindeki söz dizimi terminolojisinin Şiraliyev'in gramerinde geçen karşılıkları.	

Sonuç

Çağdaş Türk lehçe çalışmalarının Sovyetler Birliği devrinde yetişen bilim insanlarınca erken dönemde incelenmeye alınması, Türkoloji'de Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına göre daha hızlı sonuca gidilmesini sağlamıştır.

İncelemenin eksenini oluşturan Bakü Diyalekti, Türk ağız araştırmaları tarihi için önemli bir kaynak durumunda olmasına rağmen henüz Türkiye Türkçesine aktarılmamıştır. Bu makaleyle değerlendirilen ilgili eser (Bakü Diyalekti) Şiraliyev'in Türk ağız araştırmalarına yaptığı hizmeti göstermeye çalışırken araştırmacının izlediği yol ve alt ağız kollarını şekillendirirken verdiği bilgilere de işaret ederek Türk ağız araştırmalarına katkı koymaya çalışmaktadır.

"Bakü Diyalekti" adlı eserden fişlenerek elde edilen terimlere Türkiye Türkçesi gramerinden karşılıklar aranmış; tablolarla bunların dökümü sunulmuştur. Fişlenerek tablolara alınan terimlerin ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi konularında yoğunlaştığı; söz varlığıyla ilgili sunulan verilerinse daha çok tarım ve ziraata ilişkin yöresel kelimeler olduğu saptanmıştır. İnceleme sonucunda Türkiye Türkçesinin gramer terimleri konusunda birlik sağlanamamasının lehçeler arasındaki karşılaştırmalı çalışmalara yansıdığı gösterilmiş; terimler ekseninde karşılıklı aktarmalar için birçok güçlüğün henüz aşılmayı beklediği sonucu ortaya çıkarılmıştır. Nitekim ölçünlü dilin gramer yazımında aynı dil ulamı için "yükleme hâli/ belirtme hâli/ yükleme durumu/ belirtme durumu" gibi birçok örneğe karşılık Azerbaycan Türkçesinde "tə'sirlik xal" teriminin yeğlenmesi terminolojide daha güçlü birlik kurulduğunu gösterir.

Taranan eserde Şiraliyev'in kimi gramer terimlerini kullanırken betimleme yolunu seçtiği anlaşılmaktadır. Türkçenin kavramlaştırma yollarına uygun olan bu tutum, "arada fasilə ilə deyilən mürəkkəb zərflər; şərt formasının keçmişini göstərən zaman" vb. gibi birçok örneğe yansımıştır.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, S., (2007). Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular. *Bilig*, S: 47, s. 1-21.
- AKAR, A., (2010). Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi. *TÜBAR*, S: XXVIII, s. 15-29.
- BOZ, E. (2008). Ağız Atlasları. *Turkish Studies*, V:3/3, s. 152-166.
- BURAN, A.; E. ALKAYA., (2006). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ.
- DEMİR, N., (2006). *Türkiye’de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları. Türkiye’de Dil Tartışmaları*. (Derleyenler: Astrid Menz – Christoph Schroeder), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERDEM, M., (2016). *Türk Diyalekt Coğrafyası Araştırmalarında İran Türk Ağız Araştırmalarının Yeri*. ÇÜTAD, C: 1, S:1, s. 7-16.
- GÜLSEVİN, G., (2015). Azerbaycan Dilinin *Naxçıvan* Dialektoloji Atlası Hakkında. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. S: 40, s. 209-213.
- HACIYEVA, G., (2008). Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin Ortak Diyalektizmleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S: 1/3, s. 210-218.
- KARAHAN, L. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili Ağız İlişkisi. *Turkish Studies*, S: I, s. 9-18.
- KARAHAN, L. (2015). Azerbaycan Dilinin Naxçıvan Dialektoloji Atlası. *Dil Araştırmaları*, S:2015/17, s. 271-276.
- KONONOV, A. N. (2004). SSCB’deki Türk Filolojisi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi – Türkoloji Özel Sayısı İkinci Kitap*, (Çev. Ayhan Çelikbay), s. 153-181.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- NASKALİ, E. G. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: TDK.
- ŞİRALİYEV, M. Ş. (1957). *Bakı Dialekti*. Bakü: Azerbaycan SSCB İlimler Akademisi Neşriyatı.
- TOPALOĞLU, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TOPSAKAL, İ. (2009). *Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- UYGUR, E. (2007). Füyûzat ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebî Dil Tartışmaları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 4, s. 53-64.
- UYGUR, E. (2010). Azerbaycan Matbuatında Füyûzât Dergisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S: 2, s. 150-176.
- YILMAZ, M. Y. (2014). İşgal Dönemi Türkistan’da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi. *JASSS*, S:29, s. 339-349.
- ZİYAYEVA, Z. (2011). Azerbaycan Diyalektolojisinin Tarihi Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, S:30, s. 93-106.